

O OŽIVENÍ ZÁJMU O NÁBOŽENSTVÍ

Erika Kadlecová

V poslední době se často diskutuje o vzestupu zájmu o náboženství. Tento jev není omezen jen na naše československé poměry, na katolicismus, na křesťanství. Připomeňme alespoň dramatický růst významu islamu jakožto integrující ideologie řady hnutí a národů Asie a Afriky. Ty právě v něm hledají sebeuvědomení a pod jeho vlnou vlastní vstup do světových struktur.

Pro naše vlastní poměry by bylo třeba konkrétněji znát, zda k oživení zájmu o náboženství dochází skutečně, v jaké míře, proč a jaké důsledky lze od tohoto jevu očekávat.

Podloženou odpověď na žádnou z těchto otázek nelze dát. Nemáme k dispozici ani nejzákladnější data o vývoji religiozity. Pokusím se pouze shrnout postřehy a názory, které se projevíly v jednom rozhovoru na dané téma, a to ve vyhraněně marxistickém prostředí.

Už i otázka zda a do jaké míry k oživení zájmu o náboženství dochází se ukázala jako sporná a názory se značně liší podle místa a prostředí, v němž se pozorovatel pohybuje. Omezené osobní zkušenosti a kontakty, někdy i přání zkreslují obraz. Z hlediska velkých čísel posun k vyšší religiozitě v celé populaci asi nebude příliš znatelný. Jde spíše o probuzenou duchovní aktivitu určitých skupin, již však nelze podceňovat vzhledem k její intenzitě, odhodlanosti a možnému pozdějšímu vlivu. Při vší různosti zkušeností zdá se být nesporné, že náboženství se bere vážněji, nebagatelizuje se, není vázáno na "periferní" a zaostalé vrstvy obyvatel, ba ani v povědomí ostatních s nimi není jednoznačně spojováno. Zájem o náboženský a církevní život je jak se zdá patrnější ve městech (Praha) než na venkově, mezi intelektuály (došlo, jak známo, k řadě konverzí) a mezi mladými lidmi.

V centru našeho rozhovoru byla otázka, proč k oživení náboženství dochází. V odpovědi je zřejmé třeba vy-

loučit právě nejhlubší a nejpodstatnější rovinu zájmu člověka o náboženství. Mám na mysli takové motivy, jako je potřeba opřít se o absolutní neotřesitelné jistoty ve dnech tápání, hledání smyslu života či naopak problém ztráty životního smyslu nebo toho, co zaň člověk pokládal, touha po zhodnocení i toho nejubožejšího života, nutnost vyrovnat se se zážitkem trvalého ponižování, křivdy, volání po spravedlnosti a odplatě, problém nemoci a bezmoci, ztráty nejbližších a v absolutní koncentrované podobě protest proti smrti jako neodvolatelnému, definitivnímu, absurdnímu zmaření a zmrhání všech snah, obětí a hodnot, které v sobě lidský život uzavírá... Škrtneme-li předpoklad Boha, uspokojující odpověď na to vše neexistuje.

Vylučujeme-li tuto nejhlubší vrstvu, je to proto, že tu byla, je a bude vždy. Je trvalým otazníkem a výzvou a nemůže tudíž nezprostředkovaně způsobovat růst nebo ústup religiozity.

Oživení zájmu o náboženství není jen místní záležitostí, je tedy třeba se podívat, jaké pro ně existují všeobecné předpoklady.

Proces sekularizace, kritiky náboženství a církve byl v minulosti veden v podstatě po třech liniích: jako útok na svatozář institucí, ať již z pozic liberalismu, demokracie, socialismu či anarchizmu - jako boj za svobodu, rovnost a bratrství lidí jako útok vědy a kritického myšlení na poručníkování a cenzurování ze strany církve (později na sama církevní dogmata) omezující svobodné bádání, známý stručně jako spor vědy s náboženstvím jako kritika rozporu mezi teorií a praxí křesťanské společnosti, kritika pokrytecké morálky, zaštiťující se křesťanským učením.

Doba krinolin a honzíků nebyla idylická a měřeno dnešní životní úrovní, možnostmi lidí i způsobem vnějších vztahů mezi podřízenými a nadřízenými není čeho litovat. Z hlediska, které nás zajímá v souvislosti s náboženstvím měla však tato doba jedno podstatné - víru v budoucnost. Charakteristickým rysem evropského

myšlenkového ladění byl optimismus, sebevědomí, víra v člověka, pokrok, rozum, vědu, možnost štěstí pro všechny. Při vší mizerii bylo pro co žít, k čemu se upnout, ať již to byly sociální a politické zápasy, ekonomické projekty, nebo vědecké a technické objevy.

Snažení nebylo marné. Podařilo se rozbít překážky, které stály v cestě za vytčenými cíly. Všeobecně závazné a sankcionované církevní příkazy a zákazy ztratily svoji sílu. V různých částech světa padl feudalismus, kolonialismus, kapitalismus, k moci se dostali ti, kdo slibovali uskutečnit rovnost volnost bratrství, vládu lidu, revoluci proletářů všech zemí, konec panství bílého muže. Věda nabídla vlastní obraz světa a jeho vývoje. Vědecké poznání přineslo i obrovské praktické úspěchy, které změnily celý dosavadní tradiční způsob života a to u všech vrstev obyvatelstva.

Věk svobody, štěstí, křišťálových vztahů mezi lidmi přesto nenastal. Sny byly zabity tím, jak se uskutečnily. Reálné společnosti, ať již založené na jakkoliv odlišných principech se ukázaly být karikaturou ideí, za jejichž uskutečnění jsou vydávány. Reklamní ovace vlastním výdobytkům, jimiž se předstihují představitelé každého z nejlepších světů, na tom nemohou nic změnit. Výsledkem je totální desiluze, zmatek, hrůza z budoucnosti, ztráta perspektiv. Navíc neexistuje "velký projekt", který podmanoval a burcoval. Zůstala atomizace soukromých ulit, zoufalství terorizmu, slintavé šilhání po ráji u sousedů.

Člověk má pocit, že jej podvedla i věda. Ucelený, uspořádaný obraz světa, kterým včera nahradila staré mythy, dnes tatáž věda opět rozbila a rozdrobila. Relativizovala a zkomplikovala všechny poznatky do té míry, že se pro většinu lidí staly něčím nepřehledným a nepo-

+ Protože vlastní nemoc bolí nejvíce, má člověk sklon podceňovat problémy jiných. Čteme-li však např. Thakurovu hlubokou obžalobu západní společnosti (Nacionalismus západu z r.1921), najdeme tam již většinu výtek, s nimiž se kriticky obracíme k naší současné realitě.

chopitelným. Posun představ o prostoru, času, struktuře hmoty, příčinnosti, kosmu, který jsme museli absolvovat za poslední tři generace nemá obdoby v celých dějinách lidského poznání. Množství objevů, rozsah znalostí a s tím spojená specializace vytváří stav, kdy i vysoce kvalifikovaný vědec v jednom oboru je bezmocně neznalý ve většině ostatních oblastí. Na pověstného "muže z ulice" chrlí popularizovaná věda tu jistotu, že vesmír je nekonečný, tu opak této jistoty, tu příkaz požívati špenát, tu radu vyhýbati se mu.

Podobný přemet jsme zažili i v důsledcích praktické aplikace vědeckého poznání. Nadšení, s nímž byly vítány vynálezy pro pokrok a blaho lidstva patří minulosti. Na základě zkušeností s důsledky stále se rozšiřujících možností člověka měnit svět bylo nadšení vystřídáno skepsí, ba hrůzou. Věda ve spojení s hamižností učinily z moderního člověka krále Midase. Vše, čeho se dotkne, mění se v nepředstavitelné bohatství věcí. Jejich množství přeměňuje zemi ve smetiště, jejich rozkladné zplodiny pronikají do živých těl v proměněném chlebu, vodě, vzduchu.

Po tisíciletí člověk užíval přírodu tím, že si ji přizpůsoboval. Potlačoval to, co považoval za škodlivé, rozmnožoval a pěstil to, co mu sloužilo. I tato činnost stačila, aby země změnila svou tvář, aby se z místa soužití nesčetných druhů rostlin a živočichů stala lidským sídlištěm, v němž je trpěno pouze to, co slouží jedinému druhu. XX. století přineslo v tomto vývoji další, velmi podstatné novum. Dovedeme vyrábět látky, které v přírodě samy nikdy neexistovaly a nyní tuto novátorskou činnost přenášíme i do sféry života. Pokoušíme se pomocí genového inženýrství o podstatnou přeměnu vlastností živých organizmů zevnitř. Jestliže donedávna každý pokrok vědy a techniky vyvolával úžas, obdiv, pocit vítězství ducha, dnes současně s tím - a někdy i místo toho - se vkrádá úzkost z nechtěných důsledků. Co to může udělat v míru? Co za války?

Nejde jen o nechtěné důsledky. Na základě nových vynálezů se objevily možnosti kontrolovat lidi, ovládat

je a manipulovat s nimi v míře nikdy nemyslitelné. Poznání, které slibovalo dát člověku svobodu, hrozí, že jí bude definitivně zbaven.

S iluzemi o člověku od přírody dobrém a vychovatelném, který je jen neblahými okolnostmi doháněn k zlému, to nedopadlo lépe, než s předcházejícími. Nový člověk nové společnosti, který zdobil výklady o morálce zítřka, tiše zmizel ze scény. Rostoucí projevy agresivity, cynismu a lhostejnosti jsou problémem všude na světě. Na místo rozmachu nadějí nastoupila kocovina. Základním pocitem je strach - strach z války, z vody, kterou piješ, z pokrmu, který dáváš dětem, vzduchu, který musíš dýchat, ze souseda, že tě udá, z kolegy, že tě vytlačí z místa, strach z bílých, černých, žlutých, barevných, strach z Rusů, komunistů, imperialistů, revanšistů, strach z těch, co mají hlad a z těch, co mají zbraně. Kdysi psal člověk i ve vězení Utopii. Dnes píše horro-ry.

V této situaci člověk znovu hledá útočiště v náboženství a církevním společenství. Je to tím snadnější, že i církve se poučila z náporu kritiky, jíž musela čelit. Zjistila, že ztráty a porážky které utrpěla mohou být ve svých důsledcích cennější než hodnota pozic, které musela vyklidit. Urazila značný kus cesty od Syllabu k aggiornamentu, od vatikánských vězňů k létajícím papežům.

Zvláště od nástupu Jana XXIII. se datuje výrazné oživení činnosti kurie a celé katolické církve a následkem toho i oživení zájmu celosvětové veřejnosti o aktivity katolicismu. Nezvyklé, někdy překvapující iniciativy se týkají jak vnitrocírkevních záležitostí, ekumenických snah uvnitř křesťanství a navazování kontaktů s mimokřesťanskými náboženskými společenstvími, tak nebyvalé angažovanosti nově pojeté církve v oblasti profánního dění. Církve se snaží vystupovat v roli obháje, kritika, inspirátora, eventuelně i prostředníka, aniž by vstupovala do politiky tradičními politickými prostředky. Prohlašuje, že sama politický program nemá, nespojuje se s žádnou politickou organizací, nechce

zasahovat do světské vlády, vyhrazuje si však právo vyslovovat se k morálním otázkám politiky. Je to ideální a prakticky nezranitelná pozice. Umožňuje jí zaujímat stanoviska, aniž by přejímala zodpovědnost, vytyčovat cíle, aniž by na sebe brala povinnost prokázat jejich realizovatelnost. Každá existující moc se vůči ní dostává do nezáviděníhodné pozice, kdy upatřená praxe je měřena ideálním nárokem.

V oblasti kultury se církve snaží nepručníkovat to, čemu nerozumí, je vyčkávavě tolerantní vůči vědeckému výzkumu, pokouší se absorbovat jeho výsledky. Zvláště přírodovědcům nebrání, aby zkoumali skutečnost bez předpokladu Boha. Značnou opatrnost projevuje i ve vztahu ke společenským vědám - vyhýbá se konfliktům, kde jí nejdou "přímo na tělo".

Byl by hluboký omyl považovat nové rysy za rozchod s minulostí. Něco podobného je v církevním organizmu nemyslitelné. Jde o rozdíl v přístupu, ne v charakteru. Vůle a schopnost přizpůsobit se modernímu světu má přesný smysl a meze a je pouze cestou k tomu, aby svět byl přizpůsoben církvi, jejímu učení. Chápat *aggiornamento* jinak by bylo naivitou ze strany jedněch a herezí ze strany druhých.

Atmosféra u nás nese všechny známé znaky marasmu, skepse, bezvýchodnosti a apatie. Nejen že naše země nebyla všeobecné krize ušetřena, ale v mnohém směru je deziluze hlubší, protože naděje byly vypjatější a spád od opojení k ročarování příliš rychlý a prudký. Připomeneme-li si euforii z doby osvobození (kterou mimochodem v této síle a všeobecnosti nemohla prožít žádná z nových socialistických zemí s výjimkou Jugoslaviie) je jasné, že dříve nebo později byly drasticky rozbíjeny představy o budoucnosti - ať jakkoliv rozdílné - všem složkám obyvatelstva. Rok 1948, procesy a léta padesátá a konečně srpen 1968 jsou nejmarkantnější rozcestí, kdy další a další bloky lidí ztrácely půdu pod nohama a iluze o blízké uskutečnitelnosti "nového a lepšího" světa. Nově nastupující generace se již nepodílely na nadějích, ale spoluprožívaly jejich pád.

Současný stav společnosti a mezilidských vztahů v ní byl popsán jak vědeckými, tak uměleckými prostředky a není třeba nosit dříví do lesa. V dané souvislosti se chce zmínit o jediném aspektu, o tom, jak současná podoba teorie a praxe označované jako marxleninismus otupuje u lidí intelektuální ostrážitost a navyká na typ myšlení vlastní náboženství. Značný díl toho, co na náboženství kritizujeme jako nepřijatelné současně sami lidem vnucujeme, navíc v pokleslé podobě. Vyžadujeme, aby předstírali, že věří tvrzením, jež evidentně odporují rozumu i každodenní zkušenosti, nutíme je vyjadřovat se k věcem, o nichž jim zablokujeme informace. Oslovujeme je mrtvým liturgickým jazykem, který sice v sobě nese pošelství, ale jiné, než o kterém zdánlivě vypovídá. Proměnili jsme ve formální rituál celý veřejný a politický život počínaje schůzemi přes sjezdy, První máje, Velká Výročí až k volbám. Účast na obřadech dává jedněm vysvědčení loyálnosti, druhým uspokojení, jak všechno klape. Obdařili jsme instituce všemi ideálními atributy, které jsou obsaženy v jejich ideologickém pojmu a toto zbožnění hravě překlenulo rozdíl mezi církví viditelnou a neviditelnou. Neomylnost sice není uzákoněna, nicméně se všeobecně přiznává představitelům k doživotnímu držení. Je-li pravda dočasná, souhrn základních tabu je trvalý a vešel do povědomí i podvědomí všech. Výčet hlavních i vedlejších titulů vedoucích osobností, uváděný s důkladností hodnou Domu staříckého mocnáře hlásá, že jejich nositel není nic, místo v hierarchii všechno. Opršelé transparenty a agitační poutače jsou divná boží muka našich silnic; statuí je méně - snad proto, že výrobní termín by mohl přesáhnout dobu uctívání zobrazovaných. Vedeme oficiálně přísnou hranici mezi neuvěřitelnostmi, na něž věříme my a neuvěřitelnostmi, v něž věří církev - ale tato hranice nemusí být každému tak jasná, jako profesionálním ideologům.

Degradace vědy na oblast činnosti řízenou zvenčí a podrobenou jiným kritériím, než jsou její vlastní, způsobuje, že řada oborů zplaněla, v jiných bylo badání prakticky umrtveno. Objevil se i jiný paradoxní důsledek. Zahanbující zkušenosti s oficiálním odsouzením

řady objevů a celých vědních disciplin vyvolaly trapnou nejistotu před další blamáží. Stalo se problematickým i to nejzákladnější - co vůbec může a co nemůže být předmětem vědeckého zkoumání. Honíme sněžné muže, fotografujeme létající talíře, vyhlížíme návštěvy mimozemšťanů a hledáme stopy jejich pobytů, dumáme nad parapsychologií - a to jsou ještě ty nejsolidnější výlety do světa otazníků. Náchylnost k obskurním myšlenkám a praktikám je šokující. I za našimi encyklopedisty stojí ironický stín hraběte Cagliostro.

Vyhlášení marxismu-leninismu za státní ideologii a z toho vyplývající zatlačování náboženství u nás působí dvojznačně. Navenek dosáhlo velký úspěch. Z církví odešli všichni, kteří se k nim hlásili ze společenských důvodů - že se tak slušelo, že to dělali jiní, že tím demonstrovali svoji loyaltitu k uznávaným hodnotám. Jinými slovy dezertovali lidé, kteří setrvali v církvích z jiných než náboženských důvodů. Postupně odpadli i takoví, jejichž víra byla mělká a neobstála bez opory obecného souhlasu a tím spíše v situaci, kdy se její vnější projev střetával s nevůli autorit.⁺

Církevní zvyklosti a obřady byly vytlačeny z veřejného života a stáhly se do kostelů, modliteben a soukromí rodin. Církev - včetně katolické - se stala církví diaspory. Pro katolickou církev, přivyklou roli církve kdysi státní a tradičně církve lidové bylo obtížné přeorientovat se do nového postavení, které vyžaduje zcela jiný typ kontaktů a činnosti. (Nekatolické církve nebyly situací zaskočeny do té míry, diaspora byla pro ně zažitou praxí.) Její situace byla navíc komplikována narušením organizační struktury, když byla znemožněna činnost řeholí a řady ordinářů. Na druhé straně to vše otevřelo prostor pro osobní iniciativy,

⁺ Bylo by hrubým zkreslením domnívat se, že všichni nebo většina z těch, kdo se rozešli s náboženstvím, učinili tak z oportunních důvodů. S jejich rozhodnutím ovšem nemají výnosy a usnesení nic společného.

nekonvenční a vynalézavé způsoby práce.

Církev je ve společnosti reálného socialismu nenormální a nenormalizovatelný útvar[†], ale přitom útvar naprosto legální. Jsou zbaveny sebemenšího podílu na moci, ba ani ve vlastních řadách nemají mocenské prostředky, jak vynutit uposlechnutí příkazu, který není přijat dobrovolně. Soudržnost, vnitřní disciplína a závaznost víry může být založena výhradně na autoritě. V této slabosti je síla a výjimečnost. Prakticky se nemohou projevit žádné odpuzující vlastnosti, jichž ani ony nejsou ušetřeny. Na temném pozadí vystupují církve jako čisté a svědčící, nepoznamenané přisluhováním. Jejich učení a způsob života je absolutně jiný, než co se vnucuje. Ukazují východisko a naději tam, kde je jiní nevidí. To jsou právě vlastnosti, které přitahují lidi znechucené bezobsažností a bezperspektivností života kolem. Věřící nemusí nikoho slovy ujišťovat o opravdovosti svého přesvědčení a nezištnosti své angažovanosti - vystupovat jako křesťan není, jak známo, cesta ke kariéře. Styk s nimi dává pocit společenství ušlechtilých lidí a určité vlastní pozitivní výlučnosti. Vzájemná pomoc a opora, přátelské zázemí, které jediné v atomizované společnosti supluje chybějící vazby, jsou v církevních společenstvích navíc umocňovány metafyzickým aspektem - setkáváním Boha v bližním.

Přitažlivost náboženství a církevního společenství má tudíž naprosto jednoznačně příčiny uvnitř společnosti.

Odmítáme-li hledat "viníka" v ideologickém náporu zvenčí, neznamená to, že současná podoba a politika církevních center v zahraničí, stejně jako aktivita církví v jiných zemích nehrají roli. Markantní je to

[†]Nejsou součástí NF a tím se stávají cizím prvkem ve struktuře společnosti. Vyplývá to z jejich nejvlastnější podstaty: nemohou ani formálně uznávat vedoucí úlohu strany a také strana nemůže takové uznání uplatňovat.

zvláště u katolíků. Novum je, že Vatikán po zvolení polského papeže nejen že pracuje s perfektní znalostí problémů socialistických zemí, ale přímo z nich vychází. Dá se říci, že je dokonce absolutizuje, přenáší do jiných oblastí, kde je sociálně politická situace diametrálně odlišná. (Tvrdość polského katolicizmu je těžko stravitelná v západních zemích, odpor proti teologii osvobození a politické angažovanosti kněží v latinské Americe může vést ke zbytečnému opakování střetu...)

Současný papež zná perfektně politiku komunistických stran a státních orgánů socialistických zemí zevnitř, zná smysl zakódovaných frází, zná omezující, dokonce určující smysl zdánlivě bezobsažných "dodatkových" slov a nepolapitelných praktik, které jinak přehlédne každý, kdo s nimi neměl každodenně co do činění. Dotázán, jaká bude jeho politika vůči socialistickým zemím, odpověděl, že nikoliv naivní. Je to přesná charakteristika a je to tvrdá charakteristika.

V jaké míře se může církev uplatnit v zemi, která je řízena komunistickou stranou bolševického typu a v níž jsou umístěny sovětské jednotky, ukazuje Polsko. Je to krajní případ, kde se spolu s tradičním mimořádným vlivem katolicizmu uplatnila i řada dalších skutečností, jež jinde v té intenzitě nemají obdoby. Je snadné nakupit řadu argumentů, že jsme na tom "lépe" a že se to "u nás nemůže stát". Užitečnější je vzít na vědomí ten fakt, že v této části světa se církvi podařilo něco naprosto neuvěřitelného - politicky ideové salto mortale, vystupuje jako zastánce lidských a občanských práv, strážce národní identity a integrity, obhájce zájmů chudých rolníků a dělníků. Nejen vystupuje, ale je tak také přijímána.

Boj za svobodu, za práva člověka a občana, boj za sociální spravedlnost proti ovládnutí a vykořisťování jedné třídy druhou v žádném případě není tradiční doménou církevních snah. Jeho legitimní původ a prameny jsou na opačném pólu evropského myšlenkového vývoje, v racionalistické tradici vedoucí od renesance a osvícenství k marxismu. Tímto konstatováním nechceme tvrdit, že by se tyto myšlenky musely dostávat do rozporu

s autentickým křesťanstvím, že by nemohly být vyvozovány také z něho. Kdyby tomu tak bylo, dialog mezi marxisty a křesťany by byl nemožný. Není nic hroživého a alarmujícího na tom, že se křesťané pro tyto ideje angažují - naopak. Hroživé a alarmující je, že se mohou stát zastánci dělnických a rolnických zájmů vůči vládě socialistického státu. Kam jsme to došli, když katolická církev bojuje za svobodu slova a proti cenzuře nařizované marxisty, za právo dělníků sdružovat se v odborech, k nimž mají důvěru? To je memento mori, to by nebylo možné, kdybychom se nezpronevěřili výchozím ideálům vlastního hnutí. Význam náboženství a církve v Polsku výrazně posílil sebevědomí katolíků také v jiných zemích a vzbudil respekt i mimo kruhy věřících. Opět je však třeba vidět, že to nejsou specificky náboženské hodnoty polského katolicizmu, které imponují, ale postoje k lidským a společenským problémům.

Jsme svědky toho, že v posledních letech roste u našich vládnoucích kruhů alergie vůči církvím, že je znervozňuje růst aktivity věřících. Reagují na ni silnějším tlakem, mmoží se trestní sankce za jednání, které je v ostatních zemích pokládáno za nezávadné. Československo, které mělo ze všech socialistických zemí nejlepší předpoklady najít uspokojivý model vztahů socialistického státu k věřícím a církvím se tak stává všezostuzující zkamenělinou. Výsledek takové politiky je v přímém protikladu k záměru autorů. Šikanování a odsuzování věřících zaostřuje pozornost lidí k jejich snahám, zvyšuje jejich prestiž. To je další, nikoliv bezvýznamný impuls pro růst zájmu o náboženství.

Jak je zjevné, ad maiorem Dei gloriam jsme udělali dosti, více, než je zdrávo.